

ابتنای اشعار فارسی آیه الله میرزا محمد تقی شیرازی بر قرآن

عبدالحسین طالعی

علمی - پژوهشی

فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه

سال نوزدهم، شماره ۷۶ «ویژه پژوهش های حدیثی»، پاییز ۱۴۰۱، ص ۱۶۰-۱۷۹

ابتنای اشعار فارسی آیه الله میرزا محمد تقی شیرازی بر قرآن، حدیث و تاریخ معتبرا

عبدالحسین طالعی^۲

چکیده:

از آیه الله محمد تقی شیرازی اشعار فارسی معدودی بر جای مانده است که با وجود اندک بودن، از قوت شعری برخوردار است. این شعرها اندکی پس از رحلت ایشان همراه با شعرهایی از چند فقیه نامدار دیگر مانند: شیخ محمد حسین اصفهانی، میرزا اسماعیل شیرازی، شیخ فضل الله نوری، میرزا صادق آقا تبریزی منتشر شده و البته برخی از آنها عربی و برخی ملمع (فارسی و عربی) است. در این اشعار که در مدح و ثنای اهل بیت علیهم السلام است، اشارات جالبی به مضامین آیات و احادیث و متون تاریخی معتبر شده است. در این مقاله بخشی از این اشارات مورد تحقیق قرار گرفته است که اثرپذیری شاعر از قرآن و حدیث و تاریخ را نشان می دهد. نمونه این موارد چنین است: آیه انتم الاعلون، آیه بنیان مرصوص، آیه نور، آیه مباهله، آیه فتلقی آدم، سوره هل اتی. همچنین احادیث و رویدادهایی مانند: تصدق خاتم در رکوع، لیلۃ المبیت، حدیث غدیر، مقامات پیامبر و اهل بیت و علم و معجزاتشان، وقایع کربلا و مقامات امام عصر و توسل به آن ذوات مقدسه. همچنین اشاره به برخی از عالمان شیعه مانند علامه حلی و میرزا محمد حسن شیرازی.

کلیدواژه: شیرازی، محمد تقی - اشعار فارسی؛ اثرپذیری از قرآن؛ اثرپذیری از حدیث؛ اثرپذیری از تاریخ.

۱. نسخه عربی این مقاله به همایش بزرگداشت میرزا محمد تقی شیرازی در کربلا (آذر ۱۴۰۱) ارائه شده است.

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه قم



مقدمه

در این مقاله، ابتناء قصاید مرحوم آیه الله میرزا محمد تقی شیرازی (مشهور به میرزای شیرازی دوم، متوفی ۱۳۳۸ ق.) بر آیات قرآن و احادیث معتبر و تاریخ موثق بررسی می شود. در باره شخصیت میرزای شیرازی دوم بسیار نوشته اند و سیمای چندوجهی او در زمینه فقهات و جهاد و اخلاق و دیگر شؤون بارها بررسی شده است. بدین جهت نگارنده برای حذر از تکرار مکررات، از آن مطالب صرف نظر می کند و در اینجا فقط به گوشه ای از یک وجهه او - که نسبتاً مغفول مانده - می پردازد. و آن وجهه ادبی او در زمینه شعر فارسی است.

باید دانست که برای یک فقیه مجاهد، که زعامت مردم را در یک برهه حساس تاریخی بر عهده دارد، شعر فقط تنوعی در زندگی علمی است نه بیشتر. لذا مرحوم شیرازی را نباید یک شاعر حرفه ای به شمار آورد که فقط به شعر پرداخته است. طبعاً شعرهای اندکی از ایشان بر جای مانده که همین نکته یک علت آن است. به هر حال، مبنای این مقاله، قصاید فارسی از میرزای شیرازی است که در مجموعه ای به سال ۱۳۵۶ (یعنی ۱۸ سال پس از رحلت ایشان) به صورت چاپ سنگی منتشر شده است.

بخش اول - معرفی کلی قصاید از سه جنبه

یکم. فهرست کلی قصاید

فهرست عناوین و موضوعات قصاید مورد نظر چنین است:

۱. در موعظه و مدح امیرالمؤمنین علیه السلام / ص ۳-۴.
۲. در موعظه و اشاره به مخالفان مقام والای امامت / ص ۴-۵.
۳. در موعظه و مقامات علوی / ص ۵-۹.
۴. مولود النبی صلی الله علیه و آله / ص ۹-۱۲.
۵. ایضاً مولود النبی صلی الله علیه و آله / ص ۱۲-۱۵.
۶. مدح امیرالمؤمنین علیه السلام / ص ۱۵-۱۶.
۷. عید غدیر / ص ۱۶-۱۹.

۸. ولادت امام حسین علیه السلام / ص ۱۹-۲۱.
۹. ولادت امام حسین علیه السلام (ترکیب بند) / ص ۲۱-۲۶.
۱۰. ولادت امام حسین علیه السلام / ص ۲۶-۲۹.
۱۱. ولادت امام حسین علیه السلام / ص ۲۹-۳۱.
۱۲. ولادت امام حسین علیه السلام (مخمس) / ص ۳۱-۳۷.
۱۳. مدح جوادین علیه السلام / ص ۳۷-۴۰.
۱۴. ولادت حضرت ولی عصر ارواحنا فداه / ص ۴۰-۴۲.
۱۵. ولادت حضرت ولی عصر ارواحنا فداه / ص ۴۲-۴۴.
۱۶. مرثیه امام مجتبی علیه السلام (مستزاد) / ص ۴۴-۴۶.
۱۷. مرثیه حضرت سید الشهدا علیه السلام / ص ۴۶-۴۸.
۱۸. مرثیه حضرت سید الشهدا علیه السلام (مستزاد) / ص ۴۸-۵۰.
۱۹. مرثیه حضرت ابی الفضل العباس (مستزاد) / ص ۵۰-۵۲.
۲۰. مرثیه حضرت ابی الفضل العباس (مستزاد) / ص ۵۲-۵۳.
۲۱. مرثیه حضرت علی اصغر (مخمس) / ص ۵۳-۵۶.

دوم. قصاید ملمّع فارسی و عربی

با اینکه تمام اشعار این مجموعه به زبان فارسی سروده شده، ولی مانند دیگر شاعران در میان آنها تک بیت‌ها یا مصراع‌هایی به زبان عربی دیده می‌شود. بدین روی می‌توان اشعار ایشان را «ملمّع» دانست. به این نمونه‌ها دقت کنید.

عید عالم شد الا تا چند بنشینم خموش

صبح روشن شد الا تا چند خوابم در منام

قد تجلّی من ذری الافلاک نورّ باهرّ

خرّ موسی من سنا مرآه قدماً و استهام

(مجموعه، ص ۴۳)

قائم آل محمد مهدى صاحب زمان
وجه حق فیاض مطلق كهف اول فیض عام
كم حباه الله فضلاً عمّ جدواه الوری
والحجی عن دركه في غمرة الأوهام هام
عادل في الحكم داعٍ للهدى محیی العلوم
قائم بالقسط كهف للوری حامی الذمام
خیر خلق الله عزّ الحق مصباح الهدی
ذخر كنز الله عین العدى مشكوة الظلام
عالم للسرّ و التجوی على ذوالفخام
كاشف للصرّ و البلوی عزیز ذوانتقام
(مجموعه، ص ۴۳-۴۴)

آن حسینی را که پروردی به برچون جان خویش	با دل پردرد و ریش
در میان خاک و خون غلطان نگر افتاده بین	یا امیر المؤمنین
رضّ منه الصّدر و الأضلاع حرّ عاریة	من بغاة طاغیة
بّرّمه السیف و الأثواب أیدی الظالمین	یا امیر المؤمنین

(مجموعه، ص ۴۸)

سوم. اشاره به علمای شیعه

بنای میرزای شیرازی مدح اهل بیت علیهم السلام بوده، ولی در خلال آن گاهی گریزی به ذکر
خیر برخی از عالمان شیعه زده و از آنان به خوبی یاد می‌کند. نمونه را، عنایت به این بیتها
بسنده است.

*علامه حلی و علامه مجلسی

پوشد اندر حلّه چون علامه از دانش حلل
باقر آسا باقری در ملک اصفاهان شود
(مجموعه، ص ۹)



*میرزا محمد حسن شیرازی

شهسوار خطّه فضلی برون آید ز فارس
رایت دانش به دستش فارس میدان شود
گوی فضل و زهد و تقوا را ستاند از حریف
حق پرستان را چوروز بازی چوگان شود
(مجموعه، ص ۹)

هزار شکر که نفلی ز نسل اطهراو
ز لطف و مهر برایتام، اوست باب امروز
تا آنجا که گوید:
محققى که ز سرّ شرایع اسلام
کسی جزا و نکند کشف احتجاب امروز
(مجموعه، ص ۱۱-۱۲، جمعا ۱۸ بیت)

بخش دوم - تأثر ناظم از آیات قرآن

آیت الله شیرازی مضمون شماری از آیات قرآن را در اشعار خود به نظم در آورده که به
برخی از آنها اشاره می شود.

یکم. آیه مباهله

ماجرای مباهله یکی از فرازهای درخشان تاریخ اسلام است که در قرآن نیز به آن توجه
داده شده است (سوره آل عمران، آیه ۶۱). براساس آن وقتی گفتگوی رسول خدا ﷺ با
نصاریان نجران به مباهله ختم شد، آن گرامی با چهار تن به مباهله رفت. رسول خدا،
حضرت زهرا را به عنوان نساء، حسنین را به عنوان ابنائنا و امیرالمؤمنین را به عنوان
انفسنا به همراه بردند. مرحوم شیرازی چند بار به این رویداد مهم اشاره می کند.

«قل تعالوا» گرتجلی کرد در میدان فخر

انبیاء را دست و لب از شرم بردندان شود

رتبه حیدر، اگر از آیه «انفس» فزود
لیک حیدر گرنباشد مصطفی بیجان شود
مصطفی رخ ار نماید مرتضی گردد عیان
مرتضی را گرسد غم مصطفی گریان شود
بنگرد گبر نصاری یک دم از روی غضب
حلقه زئارشان مار شرر افشان شود
دارد آهنگ مصاف آنکه گر فرمان دهد
تار موی هر مسیحی ناوک پیکان شود

(مجموعه، ص ۸)

نبی به نص داورش بخواند نفس اطهرش
ز حسن رأی در برش وزیر و مستشار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

خاتم پیغمبران خود جان عالم روح پاک
قدر حیدر بس که اندر این چنین تن جان شود
مصطفی گرب گشاید مرتضی گوید سخن
مرتضی وجد ار نماید مصطفی خندان شود

(مجموعه، ص ۷)

در مقام ابتهال ار دست را بالا کند
آتش سوزان ز نجران تا فرنگستان شود
بانگ ناقوس از کلیسا نشنود دیگر کسی
خاج وزئار و صلیب و طیلسان نسیان شود

نام قسّیس و کشیش و راهب و پاپ کبیر
سیم عنقا و غول عالم امکان شود
سقف سرزاسقف بپاشد مغزکله از مغان
پادری از پافتد، ترسا ز جان ترسان شود
عیسوی این اقتدار ار دید و برکیشش بماند
نی عجب کی دل به دنیا بسته با ایمان شود
بگذرد بر انبیا با آن همه آیات قرن
یک تن از دنیاپرستان کس ندید انسان شود

(مجموعه، ص ۸)

دوم. آیه نور

خداوند متعال در قرآن می فرماید:

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
(نور: ۳۵).

برطبق احادیث شیعه و سنی این آیه در باره اهل بیت علیهم السلام است، چنانکه ابن مغازلی در کتاب المناقب: ۳۱۶ حدیث ۳۶۱ (به نقل موسوعة الإمامة ۲: ۱۲-۱۳) و علی بن ابراهیم قمی (تفسیر قمی ۲: ۱۰۳-۱۰۵) چند حدیث به این مضمون روایت کرده اند.

میرزای شیرازی به این حقیقت اشاره می کند:

نقش بندد نامش ار بر سینه در مشکوة تن

نور مصباح زجاج و کسوه قرآن شود

(مجموعه، ص ۷)

سوم. آیه ولایت (تصدق خاتم)

یکی از فرازهای روشن زندگی امیرمؤمنان علیه السلام تصدق خاتم در حال رکوع نماز بود که



در باره آن آیه ای مشهور به آیه ولایت نازل شد:

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ
(مائده: ۵۵).

مفسران و محدثان شیعه و سنی این رویداد گرامی را به نام امیرالمؤمنین (علیه السلام) ثبت کرده و درباره نتایج آن سخن گفته اند. در موسوعة الإمامة ۱: ۱۸۷-۲۱۶ حدیث ۳۴۶-۴۱۱ برخی از این روایات را از طریق اهل تسنن از طریق صحابه و تابعین همچون انس بن مالک، ابوذر، جابر انصاری، سلمة بن کهیل، عمار یاسر، عمرو بن عاص و مقداد بن اسود روایت می کنند. از طریق شیعه نیز سید هاشم بحرانی در تفسیر البرهان ۲: ۳۱۶-۳۱۸ حدیث ۳۱۶۲-۳۱۹۱ روایات چندی آورده است.

میرزای شیرازی در بیت های زیر به این حقیقت اشاره های لطیفی دارد.

آنکه سائل را عطا فرمود در گاه رکوع

خاتمی کز شرم او بُد مهر رخشان عرق خوی

(مجموعه، ص ۳)

در ولایت، ثانی پیغمبرش حق گفت چون

در رکوعش سائلی زانگشت، انگشتر گرفت

(مجموعه، ص ۱۵)

بخواند رب اکبرش ولیّ به نصّ محکمش

چو در رکوع خاتمش به راه حق نثار شد

(مجموعه، ص ۱۸)

چهارم. سوره هل اتی

زمانی حسنین (علیه السلام) بیمار شدند. نذر خمسۀ طیبه برای شفای آنها و نزول آیات سوره انسان پس از سه روز روزه داری و اطعام غذای مختصر خود به مسکین و یتیم و اسیر، در قرآن بازتاب یافت و موضوع رساله ها و کتابهایی مستقل قرار گرفت، مانند رساله میرزا محمد بن حسن شیروانی عالم شیعه (م ۱۰۹۸) (که متن کامل آن در فصلنامه سفینه

شماره ۱ ذی حجه ۱۴۲۴ ص ۱۶۱-۱۷۸ انتشار یافت) و کتاب «زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتى» نوشته احمد بن محمد عاصمی دانشمند اهل تسنن (قرن پنجم) در این زمینه نوشته شد.

روایات منابع اهل تسنن از طریق عبدالله بن عباس و زید بن ارقم و دیگر صحابه و تابعین در موسوعة الإمامة ۲: ۳۵۹-۳۹۷ حدیث ۱۸۱۵-۱۸۴۸ و منابع شیعی در تفسیر البرهان ۵: ۵۴۶-۵۵۴ حدیث ۱۱۲۶۹-۱۱۲۸۲ روایت شده است.

میرزا محمد تقی شیرازی به این فضیلت اهل بیت چنین اشاره می‌کند:

شها تویی که جز خدا نشایدت کند ثنا

ز مدحت تو هل أتى یکی ز صدهزار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

پنجم. آیات سوره طه

خداوند سبحان در باره حضرت موسی علیه السلام خبر می‌دهد که دست به دعا برداشت تا برادرش حضرت هارون علیه السلام را وزیر و یاور و پشتیبان او قرار دهد. خداوند این خواسته را اجابت فرمود و در آیات ۲۵ تا ۳۵ سوره طه از این حقیقت خبر داد.

احادیثی در منابع تسنن از طریق اسماء بنت عمیس، ابوذر، عبدالله بن عباس، و مأمون عباسی روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله چنین شؤونی را برای حضرت علی مرتضی علیه السلام از خداوند خواست و خداوند دعای حضرتش را مستجاب فرمود. بخشی از این روایات در موسوعة الإمامة ۱: ۴۰۸-۴۱۵ حدیث ۸۸۶-۸۹۴ نقل شده است. میرزا محمد قمی مشهدی مفسر شیعی نیز در تفسیر کنز الدقائق ۸: ۳۰۵-۳۰۹ چندین حدیث در این زمینه روایت می‌کند.

اشاره میرزای شیرازی تنها به یکی از این جنبه‌ها (برادری امیرالمؤمنین با رسول خدا) است، آنجا که می‌گوید:

به امر حق برادرش ولی عهد و یاورش

وصی و زوج دخترش ز فضل بیشمار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

ششم. لילה المبيت

زمانی که مشرکان مکه برای قتل رسول خدا هم پیمان شدند، قرآن از این ماجرا و حفظ جان پیامبر خبر داد:

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (انفال: ۳۰).

آن رسول گرامی به امر الهی از مکه به سوی مدینه هجرت گزید و امیرالمؤمنین علیه السلام به جای حضرتش در بستر او آرامید. خداوند سبحان در قرآن از این جانفشانی - که به نام لילה المبيت شهرت یافت - چنین خبر داد:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (البقرة: ۲۰۷).

این فضیلت آشکار در منابع اهل تسنن از طریق صحابه و تابعین همچون ابوسعید خدری، عکرمه، سدی، زهری، قتاده و عبدالله بن عباس روایت شده که برخی از روایات آن در موسوعة الإمامة ۱: ۱۱۲ - ۱۱۶ حدیث ۲۰۴-۲۱۱ و ۲۴۳-۲۴۹ حدیث ۴۶۹-۴۷۴ نقل شده است. علامه محمد باقر مجلسی محدث شیعی نیز در موسوعة بحار الانوار ۱۹: ۲۸-۱۰۳ به تفصیل، مستندات این ایثار را ارائه کرده است.

شیرازی با اشاره به این جهاد عظیم علوی می سراید:

بر فراش مصطفی خوابید و گشتش جان نثار

آفرین گویش به جان شد داور قیوم حی

(مجموعه، ص ۳)

شهان شهری که کرد جا به جایگاه مصطفی

به صدق و راستی فدا از آن بزرگوار شد

(مجموعه، ص ۱۸)

هفتم. انتم الأعلون

خدای متعال در کلامی نوید بخش خطاب به مؤمنان، آنان را «برتر از دیگران» می داند،

البته به شرطی که حریم ایمان را پاس دارند:

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (آل عمران: ۱۳۹).



اینک در این بیت، میرزا محمد تقی شیرازی به نوعی آیه یاد شده را تفسیر می‌کند و معنای ایمان در آیه را قبول ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام می‌داند، چنانکه مضمون احادیث فراوان با تواتر مضمونی است.

«انتم الأعلون» آید دوستانش را خطاب

از حریم قدس تا باشد ندا را لفظ «أی»

(مجموعه، ص ۴)

هشتم. توّسل حضرت آدم

زمانی که حضرت آدم علی نبینا و آله علیهم السلام درخواست خود را به درگاه الهی عرضه کرد، خداوند سبحان کلماتی را به او آموخت تا با توّسل به آنها به خواسته اش برسد. و از این حقیقت در قرآن بدین گونه خبر داد:

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (البقرة: ۳۷).

بر اساس روایات متعدد از طریق فریقین، این کلمات، نامهای گرامی خمس طیبه بوده‌اند؛ چنانکه برخی از محدثان و مفسران اهل تسنن از طریق ابن عباس و دیگران نقل کرده‌اند. (موسوعة الإمامة ۱: ۱۰۲-۱۰۵ حدیث ۱۸۵-۱۹۰). علامه مجلسی نیز در بحار الانوار ۱۱: ۹۷-۲۸۵ چندین حدیث از طریق محدثان شیعه در این زمینه نقل می‌کند.

میرزای شیرازی مضمون این احادیث را بدین سان به نظم می‌کشد:

«تَلَقَّى کَلِمَاتٍ» از برای آدم ساخت

به رأی عین، عیان نکته «فتاب» امروز

به صدهزار بیان از «تَلَقَّى کَلِمَاتٍ»

بر آدم است عیان نکته «فتاب» امروز

(مجموعه، ص ۱۰)

نهم. انی اعلم ما لا تعلمون

وقتی خداوند سبحان برای آغاز خلقت با ملائک سخن گفت، ملائک درباره آفریدگانی سخن گفتند که در زمین فساد و خون ریزی می‌کردند. خداوند در پاسخ به آنها فرمود:

«إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ». (البقرة: ۳۰). شیرازی در تفسیر این آیه آن را مرتبط با قبول ولایت امیرالمؤمنین علیه اسلام می داند و در این زمینه می سراید:
لسان حکمت حق اعتراض شیطان را
به امر سجده آدم دهد جواب امروز
سزد به تربت آدم همی برد شیطان
به قدر جرم و گنه سجده بی حساب امروز
(مجموعه، ص ۱۱)

دهم. رسالت جهانی رسول خدا
خدای جلّ جلاله حیطة رسالت رسول خاتم را تمام آفریدگان خود می داند. می فرماید:
تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا (الفرقان: ۱)
شیرازی این حیطة گسترده را برای ولایت امیرالمؤمنین عليه السلام نیز می داند، چنانکه
احادیث فراوان بر این حقیقت گواه است.
تمام جنّ و بشر است فرض طاعت او
به حکم حضرت حق طوق بررقاب امروز
(مجموعه، ص ۱۱)

یازدهم. صراط مستقیم
خداوند جلّ جلاله صراط مستقیم هدایت را به بشر شناسانده و او را به پیمودن آن راه
فراخوانده است. در قرآن می فرماید:
وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (الأنعام: ۱۵۳).
این مطلب تا آنجا اهمیت دارد که در سوره حمد که هر مسلمانی دستکم ده بار در هر
روز می خواند، از خداوند تعالی می خواهیم که ما را بر این صراط مستقیم، استوار بدارد:
اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (الفاتحة: ۶).
محدث بزرگ شیعی صدوق در زمینه تأویل صراط مستقیم به امیرالمؤمنین عليه السلام



نه حدیث (معانی الأخبار: ۳۲-۳۷) روایت کرده، چنانکه حسکانی روایاتی نقل کرده است. (شواهد التنزیل ۱: ۷۴-۸۵). نیز به ارجاعاتی که در موسوعة الإمامة ۱: ۹۸ آورده است، رجوع شود.

شیرازی در این زمینه می‌سراید:

دلیل راه شد به دین، صراط حق و داد و دین

فناي عمر مشرکین، چوبرق و کشتزار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

بخش سوم - شؤون و مقامات خاتم الانبیاء ﷺ

مرحوم شیرازی به مقامات خاتم الانبیاء ﷺ توجه می‌دهد که چند نمونه آن در پی می‌آید.

یکم. جامع فضائل نبوی

فضائل حضرت خاتم الانبیاء بیش از آن است که در یک مقاله بلکه دهها نوشتار بگنجد. بزرگ مردی آسمانی و الهی که تمام قرآن توصیف مقامات اوست چگونه در قلم نارسای ما بگنجد؟

بدین روی به همین اعتراف خود به عجز از توصیف حضرتش بسنده می‌شود. و تنها اشاره می‌کنیم که میرزای شیرازی در بیت‌هایی استوار کوشیده است تا بخش‌هایی از این فضائل را باز گوید. از جمله بیت‌هایی که در پی می‌آید.

احمد و محمود ابوالقاسم محمد آنکه حق

بر جمیع بندگان‌ش به‌ترو سرور گرفت

غایة المقصود از ایجاد عالم شد پدید

عالم هستی ز نورش روح در پیکر گرفت

سرور مطلق ولی حق علی مرتضی

خویش را با آن همه فرّ، بنده این در گرفت

(مجموعه، ص ۱۳)



دوم. معجزات نبوی

معجزات نبوی فصلی درخشان در تاریخ هدایت حضرتش بلکه در تاریخ پربرگ و بار نبوت است. برخی از بزرگان این معجزات را بیش از چهار هزار دانسته است. هریک از بزرگان به قدر استطاعت و توفیق، برخی از این معجزات را یاد کرده اند، از جمله میرزای شیرازی که در ضمن ایات خود می سراید:

در کفش حصاء ذکر حضرت داور نمود

وز فراقش جذع را در جسم و جان آذر گرفت

(مجموعه، ص ۱۴)

سوم. برتری رسول خاتم بر انبیای گذشته

خداوند متعال برخی از پیامبران را بر بعضی دیگر برتری داده و به صراحت در قرآن می فرماید:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (البقرة: ۲۵۳).

این نکته مورد اجماع امت اسلام است که مقام خاتم الانبیاء از تمام پیامبران پیشین بالاتر است و گرچه در شمار ترتیب، آخرین است؛ ولی در رتبه درجه نخستین را واجد است. میرزای شیرازی این حقیقت را بدین سان باز می گوید:

آدم از او شد صفی و نوح، از او شد نجی

زو خلیل الله ز خلت جای در آذر گرفت

خلعت روح الهی عیس ز او در برگرفت

تاج «قرّنا» کلیم الله از او بر سر گرفت

عالم اسرار پنهان گشت هر پیغمبری

از بحر رحمت او غرفه ای چون برگرفت

(مجموعه، ص ۱۴)

بخش چهارم - برخی از فضائل علوی بر مبنای حدیث و تاریخ معتبر

یکم. رویداد غدیر

رویداد مهم غدیر شناخته شده تراز آن است که نیازی به توضیح داشته باشد. آن سفر تاریخی با مقدمات و مقارنات خاص خود، از تجمع سه روزه مسلمانان دریابان جحفه، خطبه سرنوشت ساز پیامبر، بیعت فرد فرد مردم از مرد وزن و... افزون بر نقش اساسی آن در تعیین مسیر امت تا قیام قیامت، چنان است که صدها کتاب در باره آن نوشته اند. (بنگرید: انصاری زنجانی، غدیر در آئینه کتاب، قم: دلیل ما؛ الغدیر فی التراث الإسلامی، سید عبدالعزیز طباطبائی).

آیت الله شیرازی گزارشی نسبتاً مفصل در این مورد آورده است، شامل سفر پیامبر، خطبه حضرتش، برخی برخوردهای منافقانه با امیرالمؤمنین علیه السلام و... که گزیده ای از آن در پی می آید.

به رغم انف حاسدین به جای ختم مرسلین

علی امیر مؤمنین به امر کردگار شد

به روز عید محترم چو در غدیر خم علم

به دست سید امم علی ذوالفخار شد

بگفت این چنین نبی که هر که را منم ولی

به جای من براو علی امیر و شهریار شد

بدار دوست ای خدا هر آنکه داردش ولا

نمای لعن هر که را به اوستم گسار شد

تمام شرع مرسلین کمال دین مؤمنین

به نص مصحف مبین از این خجسته کار شد

شدند خیل دوستان به عیش و وجد توأمان

به قلب و جان دشمنان ز نار غم شرار شد

(مجموعه، ص ۱۸)

دوم. فتح خیبر

یکی از صحنه‌های شکوهمند تاریخ اسلام، فتح خیبر است که خداوند متعال به دست باکفایت امیر مؤمنان علیه السلام مقدر ساخت و یهودیان را به شکست سختی کشاند. بازتاب این رویداد مهم در شعر میرزای شیرازی چنین است:

ضربتی برفرق مرحب زد که قطب ارض را
لطمه اش درّید و جبرائیل را شهر گرفت

(مجموعه، ص ۱۵)

سوم. تزویج حضرات صدیق و صدیقه علیهما السلام به امر الهی

در اخبار معتبر مربوط به تزویج حضرت صدیقه با امیرالمؤمنین علیه السلام روایت شده که این تزویج به امر الهی انجام شده است. علامه مجلسی برخی از این احادیث را روایت کرده است. (بحار الانوار ۴۳: ۹۲-۱۴۵).

شیرازی با اشاره به این مضامین می‌نویسد:

آن شهنشاهی که ذات حق که در تزویج او
خواستگاری کرد و از ختم رسا دختر گرفت
بزم این عیش مبارک را زمین لایق نبود
بزم عیشی جانفزا در عالم دیگر گرفت
بزم آرای دو عالم خطبه این عقد را
خود ادا فرمود و در عرش علامه محضر گرفت

(مجموعه، ص ۱۶)

چهارم. بت شکنی در فتح مکه

پس از فتح مکه وقتی رسول خدا وارد مسجد الحرام شد، برای شکستن بتها امیرالمؤمنین علیه السلام را بردوش خود نشاند. این امتیاز را محدثان و مورخان فریقین نقل کرده و معتبر دانسته اند. برخی از گزارش‌های مورخان اهل تسنن در موسوعة الإمامة ۳۵: ۳۹-۳۵



و بخشی از گزارش های مورخان شیعه در بحار الانوار ۳۸: ۷۰-۹۰ نقل شده است. شیرازی در این زمینه می سراید:

شهی که بفراشت پا به دوش ختم انبیا
ز فیض دست او فنا ز شرک پود و تار شد
(مجموعه، ص ۱۸)

پنجم. فضیلت حضرت امیر بر پیامبران گذشته بجز خاتم النبیین
ادله چندی در منابع گرانسنگ شیعی ذکر شده که براساس آنها حضرت امیرالمؤمنین
بر پیامبران گذشته بجز خاتم النبیین برتری دارد. این حقیقت ریشه در قرآن دارد. خدای
جلت عظمت می فرماید:

وَسَلِّ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا (الزخرف: ۴۵).
ذیل این آیه از طریق فریقین (بنگرید: موسوعة الإمامة ۲: ۲۳۶-۲۳۸؛ الیقین، ابن طاووس،
ص ۲۹۴-۲۹۵ و ۴۰۵-۴۰۶ باب ۱۰۵ و ۱۴۶) این برتری روایت شده است. این آموزه در شعر
آیت الله شیرازی بدین سان بازتاب یافته است:

کشتی نوح نجات از همت و اقبال او
صدر و سگان و شرع و عرشه و لنگر گرفت
حضرت عیسی ز فیضش مرده ها احیا نمود
خضر در ظلمت ز نور مهر او رهبر گرفت
حضرت موسی ز فیض نور کوه طور او
دست بیضا کرد و از چوب عصا اژدر گرفت
(مجموعه، ص ۱۵)

ششم. امیرالمؤمنین قسیم النار و الجنة
یکی از استوارترین آموزه های سنت نبوی آن است که امیرالمؤمنین، قسیم النار و الجنة
است. براین حقیقت احادیث اهل تسنن (موسوعة الإمامة ۲۰: ۴۴۸-۴۶۲ حدیث ۲۳۷۲۵-
۲۳۷۶۲) و احادیث شیعه (بحار الانوار ۳۹: ۱۹۳-۲۱۱) گواهی می دهد. اینک گزارش منظوم

میرزای شیرازی از این مطلب را می خوانیم:

بیان رمزی و سین ملاذ و حصن مؤمنین

به روز حشر و یوم دین قسیم خلد و نار شد

(مجموعه، ص ۱۹)

بخش پنجم - واگویه ناظم

در این بخش دو نمونه از واگویه شاعر با اهل بیت یاد می شود.

یکم. توسل به اهل بیت

بیشتر شاعران پس از بیان فضائل نورانی رسول خدا و ائمه هدی علیه و علیهم السلام دست توسل به آن گرامیان دراز کرده اند تا به مفاد آیه شریفه قرآن عمل کرده باشند که فرمود:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ (المائدة: ۳۵).

میرزای شیرازی نیز در جهت امتثال امر الهی توسل خود به این بزرگواران را در قالب این واژه ها بیان می دارد:

شها تویی که از کرم نظیر جود توست یم

ز کف کافی تونم، محیط بی کنار شد

به حال این شکسته دل، ز مرحمت عنایتی

که جرم و حسرتش فزون ز حدّ اعتذار شد

تنش ضعیف و ناتوان دلش به درد توأمان

سرشک حسرتش روان ز دیده بر عذار شد

به هم شکسته بال او، ز غم فسرده حال او

به عرصه خیال اونه جز تو مستجار شد

(مجموعه، ص ۱۹)



دوم. استنهاض بالحجة

استنهاض بالحجة یکی از ویژگی‌های شعر شاعران عراق است، خصوصاً عالمان دین که درباره اهل بیت سروده اند. البته این ویژگی به نوعی در شعر شاعران جاهلی بوده است، ولی در اشعار اهل بیتی، نمودی بارز دارد. این ویژگی با توجه شاعر در پایان شعرش به حضرت ولی عصر ارواحنا فداه شکل می‌گیرد. شاعر به آن گرامی به عنوان منتقم اهل بیت توجه می‌کند و انتقام گرفتن ستمهای وارده بر اهل بیت را از حضرتش می‌خواهد. این ویژگی در اشعار عالمانی همچون سید ابراهیم بحر العلوم (۱۲۴۸-۱۳۱۸)، سید محمد مهدی بحر العلوم (۱۱۵۵-۱۲۱۲)، سید مهدی حلی (۱۲۲۲-۱۲۸۹) و... وجود دارد و تحلیل شده است. (العوادی، حسن هادی مجید. قصائد الاستنهاض بالامام الحجة عجل الله تعالی فرجه الشریف في الشعر العراقي. كربلاء: العتبة الحسينية، ۱۴۳۴/۲۰۱۳).

این ویژگی در شعر آیه الله شیرازی نیز به چشم می‌خورد.

ما به جای اشک، خون ز دیده‌ها

گر روان کنیم در غمش رواست

ای امام عصر! تا کی انتظار؟

ز آستین غیب، دست حق بر آر

بر کش از نیام تیغ آبدار

شرع مُختفی کفر بر ملاست

(مجموعه، ص ۴۸)

سال نوزدهم، شماره ۱۸۶، پاییز ۱۳۹۱



مصادر

قرآن کریم

- * بحار الانوار، محمد باقر المجلسي، بيروت: دار إحياء التراث العربي، ۱۴۰۳.
- * البرهان في تفسير القرآن، سيد هاشم بحراني، قم: مؤسسة البعثة، ۱۳۷۴ ش.
- * تفسير القمي، علي بن إبراهيم القمي، قم: دار الكتاب، ۱۴۰۴.
- * رسالة في سورة هل أتى، محمد بن حسن شيرواني، فصلنامه سفینه، شماره ۱ ذیحجه ۱۴۲۴ ص ۱۶۱ - ۱۷۸
- * زين الفتى في تفسير سورة هل أتى، احمد بن محمد عاصمى.
- * شواهد التنزيل، عبيد الله الحسكاني، طهران: مجمع إحياء الثقافة الإسلامية، ۱۴۱۱.
- * غدير در آيينه كتاب، اسماعيل أنصاري زنجانى. قم: دليل ما.
- * الغدير في التراث الإسلامي، سيد عبدالعزیز الطباطبائي.
- * قصائد الاستنهاض بالامام الحجة عَلَيْهِ السَّلَام في الشعر العراقي. حسن هادی مجيد العوادى . كربلاء: العتبة الحسينية، ۲۰۱۳/۱۴۳۴.
- * كنز الدقائق، ميرزا محمد قمى مشهدى، طهران: وزارة الإرشاد، ۱۳۶۸ ش.
- * معانى الأخبار، محمد بن علي الصدوق، قم: إسلامي، ۱۴۰۳.
- * مجموعه قصايد و مراثى اهل بيت عَلَيْهِمُ السَّلَام، ميرزا محمد تقى شیرازی و ديگر عالمان شيعه، چاپ سنگى، محرم ۱۳۵۶.
- * موسوعة الإمامة في نصوص أهل السنة، باهتمام: السيد محمود المرعشى النجفي و محمد إسفندياري، قم: صحيفه خرد و مكتبة آية الله المرعشي، ۱۴۳۰ / ۲۰۰۹.
- * اليقين، على ابن طاووس، قم: دار الكتاب، ۱۴۱۳.